

LÄHDELUETTELO

Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti: Rikosvastuu ja sen toteuttaminen. Joensuun yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja. Joensuu 2004.

Tapani, Jussi: Rikosvastuun perusteet. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan pääsykoekirja 1/2010. Turku 2010.

Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Koskinen, Pekka – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka: Rikosoikeus. 4. painos. Helsinki 2013.

JOHDANTO

Rikoslain yleinen ja erityinen osa

Rikosoikeus on tuttua meille kaikille jokapäiväisestä elämästä, tavalla tai toisella. Lehdistä voimme viikoittain lukea henkirikoksista, väkivaltarikoksista ja rattijuopumuksista.

Kahvipöytäkeskusteluissa keskustellaan ajankohtaisista rikosuutisista ja lööpeistä, rangaistuskäytäntöä kritisoidaan ja rikostentekijöiden kohtelua pohditaan. Useimmat meistä tuntevat tavallisimmat rikokset, jo edellä mainittujen lisäksi varmasti varkaus, kunnianloukkaus ja liikenneturvallisuuden vaarantaminen ovat tuttuja ainakin nimeltään. Julkisissa keskusteluissa saattaa usein olla hyvin mustavalkoinen ote asiaan. Monesti ajatellaan jokaisen pahoinpitelyn olevan yhtä vakava ja lievennetyt rangaistukset aiheuttavat suuttumusta. Kuitenkin samankin pykälän mukaan voidaan, ja pitääkin, tuomita erilaisia rangaistuksia. Tämä johtuu mm. rikosvastuun yleisistä edellytyksistä.

Rikoslaki jakautuu yleiseen ja erityiseen osaan. Rikoslain yleisessä osassa, erityisesti luvuissa 3-5 määritellään rikosoikeudellisen vastuun yleisiä edellytyksiä. Kolmannen luvun mukaan rikosvastuun yleiset edellytykset ovat laillisuusperiaate, ajallinen soveltuvuus, laiminlyönnin rangaistavuus, vastuikäraja, syyntakeisuus, tahallisuus ja tuottamus. Neljäs luku luettelee vastuuvapausperusteiksi mm. tunnusmerkistöerehdyksen, kieltoerehdyksen, hätävarjelun, pakkotilan ja voimakeinojen käytön. Viidennessä luvussa on säännökset rikoksen jäämisestä yrityksen asteelle, rikoskumppanuudesta, avunannosta, yllytyksestä ja välillisestä tekemisestä sekä oikeushenkilön puolesta toimimisesta.

Lisäksi yleinen osa luettelee rangaistuslajit, käsittelee rangaistusten määräämistä ja rikosten vanhentumista, oikeushenkilön rangaistusvastuuta ja menettämisseuraamuksia.

Rikoslain erityinen osa käsittää luvut 11-51. Erityinen osa on ikään kuin luettelo jossa listataan rikosnimikkeet, niiden tunnusmerkistöt ja rangaistussäännökset eli rikossäännökset.

Rikoksen kolmivaiheinen rakenne

Yleisen määritelmän mukaan rikos on teko, josta on säädetty rangaistus. Rikossäännös puolestaan muodostuu rikoksen nimestä, tunnusmerkistöstä ja rangaistussäännöksestä. Rikoksen nimi on ikään kuin otsikko, tunnusmerkistö kuvailee kielletyksi luonnehditun teon ja rangaistussäännös kertoo rikoksesta langetettavan rangaistuksen. Otetaan esimerkiksi rakenteeltaan yksinkertainen rikossäännös RL 21 luvun 1 § eli tappo.

Tappo

Joka tappaa toisen, on tuomittava *taposta* vankeuteen määräajaksi, vähintään kahdeksaksi vuodeksi.

Yritys on rangaistava.

Tässä ”tappo” on siis rikoksen nimi, tunnusmerkistönä ”joka tappaa toisen” ja rangaistussäännöksenä ”on tuomittava taposta vankeuteen määrääjäksi, vähintään kahdeksaksi vuodeksi”. (Tässä pykälä jakautuu kahteen momenttiin, joista jälkimmäisessä todetaan tapon yrityksen olevan rangaistava. Yrityksen rangaistavuutta käsitellään myöhemmässä vaiheessa.)

Näin yksinkertaista ei rikoksen määrittelyminen kuitenkaan ole. Jokaista, joka tappaa toisen, ei tämän säännöksen mukaan rangaista. Näin voi olla vaikkapa kun tekijältä puuttuu tahallisuus tai tekijä toimii hätävarjelutilanteessa puolustaessaan omaa tai toisen henkeä. On siis tunnettava rikosvastuun yleiset edellytykset ennen kuin tiedämme, onko tekijä todellisuudessa syylistynyt rangaistavaan tekoon.

Rikoksen rakenne jaetaan kolmeen vaiheeseen:

1. Tunnusmerkistön mukaisuus
2. Oikeudenvastaisuus
3. Syyllisyys (anteeksiantoperusteet)

Tunnusmerkistö (”joka tappaa toisen”) asettaa kaikille yleisen kiellon olla tappamatta toista. Kuitenkin esimerkiksi hätävarjelutilanteessa on oikeus puolustaa henkeään ja terveyttään, jolloin teko ei ole oikeudenvastainen vaan saattaa olla, tilanteesta riippuen, oikeutettu. Vaikka teko olisikin oikeudenvastainen, saattaa tilanteeseen liittyä jokin anteeksiantoperusteista. Kun tekijältä ei kohtuudella voitu odottaa norminmukaista toimintaa, voidaan tekijä vapauttaa rangaistusvastuusta. Tällöin teko ei osoita syyllisyyttä vaan teko saattaa olla oikeudenvastaisuudestaan huolimatta anteeksiannettava. Esimerkkinä anteeksiantoperusteesta voidaan mainita hätävarjelen liioittelu.

Vastuun perustavat ja vastuusta vapauttavat seikat

Rikoksen kolmijakoisen rakenteen sijaan rikosvastuu jaetaan yleisemmin vastuun perustaviin ja vastuusta vapauttaviin seikkoihin. Teon on oltava syy-yhteydessä seuraukseen ja rangaistus voidaan langettaa vain tahallisesti tehdystä rikoksesta, ellei teko ole tuottamuksellisesti rangaistava. Tekijän on oltava täyttänyt 15 vuotta ja oltava syyntakeinen. Edellytyksiin kuuluvat edellisten lisäksi vielä laillisuusperiaate ja taannehtivan rikoslain kielto sekä laiminlyönti tilanteissa, joissa tekijän olisi pitänyt ja hän olisi voinut estää seurauksen syntymisen.

Vastuun poistavat seikat tarkoittavat mm. edellä mainittuja oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteita sekä syyntakeettomuutta.

VASTUUN PERUSTAVAT SEIKAT

Laillisuusperiaate

Rikosoikeudellisesta laillisuusperiaatteesta säädetään sekä perustuslaissa että rikoslaissa:

PL 8 § **Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate**

Ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä on laissa säädetty.

RL 3:1 § **Laillisuusperiaate**

Rikokseen syylliseksi saa katsoa vain sellaisen teon perusteella, joka tekohetkellä on laissa nimenomaan säädetty rangaistavaksi.

Rangaistuksen ja muun rikosoikeudellisen seuraamuksen on perustuttava lakiin.

Laillisuusperiaate jaetaan yleisesti neljään alaperiaatteeseen eli *praeter legem* –kieltoon, analogiakieltoon, taannehtivuuskieltoon sekä epätäsmällisyyskieltoon.

Praeter legem –kiellon mukaan tuomari ei ratkaisutoiminnassaan saa mennä lain ulkopuolelle syytetyn haitaksi. Tuomarin on siis ratkaisutoiminnassaan pitäydyttävä lain sallimissa rajoissa. Mahdollisuutta mennä lain ulkopuolelle syytetyn eduksi ei kielto sinänsä estä. Syytetty voidaan täten vapauttaa rangaistusvastuusta vaikka mikään vastuuvapausperuste ei tilanteeseen soveltuisikaan. Kriminalisoinnin on perustuttava eduskuntatasoiseen lakiin.

Poikkeuksena *praeter legem* –kiellosta voidaan pitää blankotekniikkaa. Näissä blankolaeissa rikoslain säännös ei kuvaa täysin kiellettyä tekoa vaan kielletty teko kuvaillaan muussa lainsäädännössä, joskus jopa asetuksessa. Esimerkki blankosäännöksestä on liikenneturvallisuuden vaarantaminen:

RL 23:1 § **Liikenneturvallisuuden vaarantaminen**

Joka tienkäyttäjänä tahallaan tai huolimattomuudesta rikkoo tieliikennelakia tai ajoneuvolakia taikka niiden nojalla annettuja säännöksiä tai määräyksiä tavalla, joka on omiaan aiheuttamaan vaaraa toisen turvallisuudelle, on tuomittava liikenneturvallisuuden vaarantamisesta sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

Rikoslain säännös itsessään ei kuvaa tarkalleen kiellettyä tekoa vaan viittaa tieliikennelakiin ja muihin oikeuslähteisiin. Blankotekniikan käyttö on perustuslakivaliokunnan päätöksellä hyväksyttävää neljän edellytyksen täytyessä. Ensinnäkin rangaistavuuden perustan tulee ilmetä

eduskunnan säätämästä laista ja tässä on oltava selkeä ja nimenomainen norminantovallan delegointisäännös (*viittaus esim. tieliikennelakiin*). Lisäksi valtuutusketjujen on oltava täsmälliset. Toiseksi käyttäytymisnormien (*tieliikennelain säännökset*) on oltava kirjoitettu rikossäännöksiltä vaadittavalla tarkkuudella. Kolmanneksi käyttäytymisnormista on ilmennyttävä kiellon rikkomisen olevan rangaistavaa. (*Tieliikennelaissa siis tulee kertoa sen rikkomisesta seuraavan rikosoikeudellinen seuraamus.*) Neljänneksi blankorikossäännöksen on sisällytettävä jonkinlainen luonnehdinta kriminalisoitavaksi tarkoitetusta teosta (*rikkoo tieliikennelakia tavalla, joka on omiaan aiheuttamaan vaaraa toisen turvallisuudelle*).

Analogiakielto tarkoittaa kieltoa soveltaa rikossäännöstä tapaukseen, johon se ei sananmuodon mukaisesti sovellu vaikka tapaus olisikin rinnasteinen tai sitä voitaisiin jossain suhteessa pitää samanlaisena. Analogiakielto koskee vain syytetyn haitaksi tehtyjä ratkaisuja, syytetyn eduksi analogia on mahdollinen. Analogiakiellon ja sallitun tulkinnan välille on tosin välillä vaikea tehdä rajaa, sillä rikossäännöksiä on aina enemmän tai vähemmän tulkittava. Tulkinnan tulee tapahtua syytetyn eduksi. Esimerkkinä analogian käyttämisestä toimii virtuaalitavaran varastaminen. Varkaussäännöksen mukaan rangaistavaa on *irtaimen omaisuuden* eli aineellisen omaisuuden anastaminen. Oikeuskäytännössä on jouduttu pohtimaan voidaanko esimerkiksi Habbo-hotelliin liittyviä virtuaalisia huonekaluvarkauksia soveltaa analogisesti varkaussäännökseen.

Taannehtivuuskielto kohdistuu sekä lainsäätäjään että lainsoveltajaan. Lainsäätäjä ei saa kriminalisoida tekoja, jotka ovat tehty ennen lain voimaantuloa. Myöskään tuomioistuin ei saa tuomita teosta, jota tekohetkellä ei ollut säädetty rangaistavaksi eikä ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä oli laissa säädetty.

Taannehtivuuskiellosta on poikkeuksena lievemmän lain periaate. Jos tuomitsemishetkellä teko ei olekaan enää rikos taikka siitä on tekohetken jälkeen säädetty lievempi rangaistus, tuomitaan syytetty tuomitsemishetken lievemmän lain mukaan. Poikkeuksena lievemmän lain periaatteesta on muutoksenhakutuomioistuimen mahdollisuus olla huomioimatta periaatetta, jos se ei syytetyn kannalta johtaisi olennaisesti erilaiseen lopputulokseen. Lisäksi lievemmän lain periaatteesta poiketaan määräaikaisten lakien ja blankosäännösten yhteydessä, joissa rangaistavuus arvioidaan tekohetken lain perusteella.

Epätasällisyyskielto nimensä mukaisesti tarkoittaa lainsäätäjälle asetettua vaatimusta olla säätämättä epätasällisiä rikossäännöksiä. Kielletty teko ja rangaistusuhka on oltava niin selvästi kirjoitettu, että ennakoita on mahdollista tietää, mikä on rangaistavaa.

Syy-yhteys

Rikokset voidaan erotella teko- ja seurausrikoksiin. Tekorikoksissa jo itse menettely on kiellettyä. Tekorikoksista hyvänä esimerkkinä toimii rattijuopumus. Rikokseen syyllistyy jo lähtiessään

päihtyneenä ajamaan, vaikka mitään ei ajon aikana sattuisikaan. Seurausrikoksissa vaaditaan erillinen seuraus, kuten tapon kohdalla. Taposta ei voida tuomita, ellei seuraus (uhrin kuolema) synny. Lisäksi seurauksen on oltava syy-yhteydessä tekijän toimintaan. Täysin ennalta arvaamattomat seuraukset sulkevat rikosoikeudellisen vastuun pois.

Laiminlyönnin rangaistavuus

Vaikka rikosoikeudellisen vastuun kohdalla yleensä puhutaan teoista, voi rikokseen syyllistyä myös passiivisesti eli laiminlyömällä tekemättä jotakin. Laiminlyöntirikoksissa erotetaan varsinaiset ja epävarsinaiset laiminlyöntirikokset.

Varsinainen laiminlyöntirikos on säännös, jossa nimenomaisesti kriminalisoidaan tekemättä jätetty teko. Pelastustoimen laiminlyöntiin (RL 21:15) syyllistyy se, joka ei anna mahdollisuuksiensa mukaan apua hengenvaarassa tai vakavassa terveyden vaarassa olevalle.

Epävarsinaisesta laiminlyöntirikoksesta on kyse jos henkilöllä on ollut erityinen velvollisuus estää seurauksen syntyminen, mutta tekijä on laiminlyönyt tämän passiivisuudellaan. Tällainen velvollisuus voi perustua

- 1) virkaan, toimeen tai asemaan (*esim. uimaretkellä valvovan opettajan on huolehdittava oppilaidensa turvallisuudesta*);
- 2) tekijän ja uhrin väliseen suhteeseen (*vanhemmat ovat suojeluvastuussa lapsistaan*);
- 3) tehtäväksi ottamiseen tai sopimukseen (*kotisairaanhoidon palvelun hoitajan on huolehdittava potilaastaan*);
- 4) tekijän vaaraa aiheuttaneeseen toimintaan (*vaaralliselle vuoristomatikalle kutsuminen voi perustaa vastuun ryhmän jäsenten turvallisuudesta*); tai
- 5) muuhun niihin rinnastettavaan syyhyn.

Jotta tekijällä olisi tällainen erityinen velvollisuus, on tämän perustuttava suojeluvastuuseen tai valvontavastuuseen. Suojeluvastuu tarkoittaa itse kohteen suojelemista vaaralta (*esim. vanhempien velvollisuus suojella lastaan*) ja valvontavastuu tarkoittaa vaaranlähteen valvomista eli vastuuta omassa hallinnassa olevista vaarallisista esineistä ja laitteista (*esim. kotieläimen kytkeminen kiinni*).

Vaarantamisrikokset

Rikostyyppit jaetaan yleensä kahteen ryhmään vaarakäsitteen mukaan. Ensimmäinen meillä on vahingoittamisrikokset, joissa rangaistavuudelta vaaditaan konkreettista seurausta sekä luonnontieteellistä syy-yhteyttä teon ja seurauksen välillä, *esim. tappo*. Toisena ryhmänä ovat loukkausrikokset, joissa teon ja seurauksen välillä ei ole selvää luonnontieteellistä syy-yhteyttä, *esim. varkaus*, tai ei seurausta lainkaan.

Vaarantamisrikoksissa tekijä syyllistyy rikokseen vaikka mitään varsinaista seurausta ei ilmenisikään. Vaarantamisrikokset jaetaan kolmeen ryhmään sen mukaan minkälaista vaaraa tunnusmerkistö edellyttää.

Konkreettinen vaarantaminen tarkoittaa tilannetta, jossa vaaran syntymisen mahdollisuus on oltava jo todellinen ja vahingon syntyminen lähellä. Liikennejuopumus moottorittomalla ajoneuvolla (RL 23:9§) eli ns. tankoituopumus toimii hyvänä esimerkkinä. Päihtyneenä ajaminen polkupyörällä on sallittua, kunhan ei vaaranna muita.

Abstraktinen vaarantaminen on käsillä kun teko on vaarallinen ja seurauksen mahdollisuus jää sattuman varaan. Jos maantiellä auto lähtee ohittamaan näkyvyyden ollessa olematon, on sattuman varaista vaarantuuko jonkun henki. Tällainen on teko ”on omiaan aiheuttamaan” vaaraa toisen turvallisuudelle. Liikenneturvallisuuden vaarantaminen (RL 23:1 §) on esimerkki abstraktisesta vaarantamisrikoksesta.

Presumoidulle vaaralle rakentuvat rikokset saavat perustansa teon oletetusta vaarallisuudesta. Rattijuopumusta (RL 23:3§) on tekona pidetty niin vaarallisena, että lainsäätäjät on kriminalisoinut teon, aiheutti se vaaraa tai ei. Rangaistavuuden perustana on yksinkertaisesti promilleraja.

Tahallisuus ja huolimattomuus

Useimmat rikokset ovat rangaistavia vain tahallisesti tehtyinä. Tahallisuus rikosmielessä on laajempi käsite kuin mitä arkikielessä sillä yleensä tarkoitetaan. Tahallisuuteen liitetään myös seurauksen todennäköisyys. Kyse ei pelkästään ole siitä, mitä tekijä on tahtonut, vaan myös siitä, mitä hän on mieltänyt tekohetkellä seurauksen todennäköisyydestä. Tällä perusteella tahallisuus jaetaan kolmeen asteeseen teon seurauksen perusteella.

Tarkoitustahallisuus tarkoittaa tilannetta, jossa henkilö haluaa seurauksen nimenomaisesti tapahtuvan. *Varmuustahallisuudessa* tekijän varsinainen tavoite on toisaalla, mutta tekijä tietää sivutuotteena jonkin toisen seurauksen syntyvän. Esim. laivanvarustajan halutessa räjäyttää laivansa vakuutuskorvausten toivossa hän tietää sivuseurauksena laivalla olevien merimiesten kuolevan. *Ehdollisessa tahallisuudessa* on kyse siitä, että tekijä ei tarkoita seurauksen tapahtuvan eikä myöskään pidä sitä varmana vaan enemmän tai vähemmän todennäköisenä. Tekijän pitäessä seurauksen sattumista enemmän vartenotettavana, kuin sen sattumatta jäämistä, on kyse tahallisuudesta. Päinvastaisessa tilanteessa on kysymys tekijän tuottamuksesta.

Tuottamuksella tarkoitetaan tekijän huolimattomuutta ja varomattomuutta. Teot voivat olla tuottamuksellisesti rangaistavia vain jos rikossäännöksessä näin erikseen mainitaan. Lainsäätäjät on laatinut rangaistavaksi tietyillä vaarallisilla elämäalueilla ja teoilla vahingossa aiheutetut seuraukset.

Seuraustahallisuuden lisäksi on erotettavissa olosuhdetahallisuus. Tällä tarkoitetaan tilannetta, jossa tekijä ei ole perillä kaikista tunnusmerkistöön liittyvistä seikoista. Kätkemisrikokseen (RL 32:1 §) syyllistyvän on tiedettävä tavaran olleen rikoksella hankittua.

Erehdystilanteet voivat poistaa tahallisuuden. Hirvimetsällä olevan metsästäjän ampuessa vahingossa marjastajan, ei välttämättä tahallisuutta ole. Vastuu kuolemantuottamuksesta toki säilyy. Tällaisessa tilanteessa on kysymys *tunnusmerkistöerehdyksestä*. Tekijä voi erehtyä teon kohteesta tai tunnusmerkistössä mainitusta seurauksesta.

VASTUUN POISTAVAT SEIKAT

Oikeuttamisperusteet

Rikossäännöksen tunnusmerkistö kuvailee kielletyn teon. Aina kuitenkin tunnusmerkistön mukainen teko ei ole kielletty ja oikeudenvastainen vaan saattaa olla sallittu eli oikeutettu.

Hätävarjelussa on kyse puolustusteosta, joka on välttämätön välittömästi uhkaavan tai jo aloitetun hyökkäyksen torjumiseksi. Henkilö voi puolustaa omia tai toisen oikeushyviä, esim. henkeä tai terveyttä tai vaikkapa omaisuutta. Hyökkäyksen tulee kuitenkin olla oikeudeton ja jo alkanut tai välittömästi käsillä oleva. Hätävarjelua ei myöskään saa jatkaa hyökkäyksen päätyttyä. Suhteellisuusperiaatteen mukaan puolustaja saa käyttää vain välttämättömiä keinoja hyökkäyksen estämiseksi. Ääriesimerkkinä välttämättömyysvaatimuksen ylittämisestä on omenavarkaan ampuminen.

Itseavussa on kyse rikoksen kautta menetetyn tai muutoin kadotetun irtaimen omaisuuden takaisin hankkimisesta. Lähtökohtana on näissäkin tilanteissa viranomaisiin turvautuminen, mutta itseapua on sallittua jos tapaa rikosentekijän verekseltään taikka löytää itse omaisuuttaan eikä tilanteeseen ole saatavilla riittävän nopeaa viranomaisapua. Itseaputilanteissa on myös sallittua käyttää tarpeellisia voimakeinoja omaisuuden takaisin saamiseksi.

Pakkotilassa jokin oikeudellisesti suojattu etu joudutaan uhraamaan jotta voidaan suojata toista oikeudellista etua pakottavasta ja välittömästi uhkaavasta vaarasta. Uhratun edun tulee olla suojattua etua olennaisesti vähäisempi. Kuumaan autoon jätetyn vauvan pelastaminen auton ikkuna rikkomalla on hyvä esimerkki pakkotilanteesta. Ihmishenki on luonnollisesti omaisuutta arvokkaampi etu.

Yleinen kiinniotto-oikeus (Pakkokeinolaki 1:1 §) sallii jokaisen ottamaan kiinni verekseltään tai pakenemasta tavatun rikosentekijän tietyin ehdoin. Tässäkin on voimakeinojen käyttö sallittua, kunhan ne ovat tarpeellisia ja puolustettavia.

Anteeksiantoperusteet

Oikeuttamisperuste poistaa teon oikeudenvastaisuuden. Anteeksiantoperuste saattaa sulkea pois tekijän syyllisyyden vaikka teko olisikin ollut oikeudenvastainen. Jos teko ei osoita tekijältä syyllisyyttä, anteeksiantoperuste poistaa teon moitittavuuden ja teko saattaa jäädä rankaisematta.

Hätävarjelun liioittelu on tyypillisesti tilanne, jossa voimakeinoja on liioiteltu tai puolustustekoa on jatkettu vielä hyökkäyksen päättymisen jälkeenkin. Jos tekijältä ei voitu kohtuudella vaatia muunlaista suhtautumista, ottaen huomioon hyökkäyksen vaarallisuus ja yllätyksellisyys sekä tilanne muutoinkin, saattaa tekijä vapautua rangaistusvastuusta.

Pakkotila voi myös toimia anteeksiantoperusteena kun oikeudellisesti suojattu etu ei olekaan olennaisesti uhrattua etua tärkeämpi taikka vaara ei ollut välitön ja pakottava. Tekijä saattaa olla rangaistusvastuusta vapaa, ellei häneltä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista käyttäytymistä. Klassisena esimerkkinä toimii tilanne, jossa haaksirikkoutuneen laivan miehistö uhraa yhden miehistöstään säilyäkseen hengissä.

Tietyissä ammattiryhmissä, erityisesti poliisin toimessa, joudutaan turvautumaan voimakeinoihin, jotka periaatteessa täyttävät jonkin rikoksen tunnusmerkistön. Sallitut voimakeinot määritellään poliisilaisissa. Voimakeinojen on oltava tarpeellisia ja puolustettavia ottaen huomioon tehtävän tärkeys ja kiireellisyys, vastarinnan vaarallisuus sekä tilanne muutenkin. Näiden rajojen ylittyessä saattaa kyseessä olla *voimakeinojen käytön liioittelu*. Tekijä on rangaistusvastuusta vapaa vain erittäin painavista syistä, ellei häneltä kohtuudella voitu olettaa toisenlaista suhtautumista ja huomioiden tekijän asema, koulutus, tehtävien tärkeys ja tilanteen yllätyksellisyys. Oikeuskäytännössä poliisin voimakeinojen käyttöön on suhtauduttu ankarasti.

Kieltoerehdys koskee tilanteita, joissa henkilö erehtyy teon kiellettävyydestä. Tämä voi toimia anteeksiantoperusteena vain hyvin poikkeuksellisesti. Tekijä voi kuitenkin olla rangaistusvastuusta vapaa, jos 1) laki on julkistettu puutteellisesti tai virheellisesti, 2) lain sisältö on erittäin vaikeaselkoinen, 3) viranomaisen on antanut virheellisen neuvon tai 4) muun näihin rinnastettavan seikan takia.

Esimiehen käsky liittyy sotilasolosuhteisiin, joissa rikoksen tehnyt on noudattanut esimieheltään saamaa käskyä. Rikoksen tekijä voi olla rangaistusvastuusta vapaa, jos hän ei ole ollut tietoinen teon lainvastaisuudesta tai hän on ollut epävarma siitä. Tekijällä on lähtökohtaisesti oikeus olettaa esimiestensä toimivan lainmukaisesti. Selvissä tilanteissa, joissa tekijän on käsittänyt tai hänen olisi pitänyt käsittää toimivansa lainvastaisesti, ei anteeksiantoperustetta sovelleta.

Syyntakeettomuus

Rikosoikeudellisen vastuun toteutumiseksi tekijän tulee olla 15 vuotta täyttänyt ja syyntakeinen. Kyse on tiettyjen psyykkisten minimiedellytysten toteutumisesta rikoksen *tekohetkellä*. Syyntakeisuuden asteet jaetaan kolmeen osaan.

Syyntakeinen toimii täydessä ymmärryksessä ja on teostaan rangaistusvastuussa. Teko arvioidaan normaalin rangaistusasteikon pohjalta. *Alentuneesti syyntakeinen* toimii täyttä ymmärrystä vailla ja hän on myös teostaan rangaistusvastuussa. Rangaistusasteikon alennus on harkinnanvaraista. Käytännössä alentuneesti syyntakeisen kohdalla käytetään alennettua rangaistusasteikkoa, mutta vaikkapa murhasta voidaan tekijä tuomita elinkautiseen vankeusrangaistukseen. *Syyntakeeton* toimii ymmärrystä vailla ja hän on rangaistusvastuusta vapaa.

Syyntakeeton on henkilö, joka tekohetkellä ei kykene ymmärtämään teon tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta taikka hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään on ratkaisevasti heikentynyt. Kontrollinpuutteen tulee johtua mielisairaudesta, syvästä vajaamielisyydestä taikka vakavasta mielenterveyden tai tajunnan häiriöstä. Tuomioistuimien voi toimittaa syytetyn mielentilatutkimukseen, mutta tuomioistuimien ei ole sidottu lääkärin lausuntoon. Käytännössä kuitenkin tuomioistuimien noudattavat tutkimuksen tulosta.

Huomattavaa erikseen on, ettei itse aiheutettu päihtymystila vaikuta syyntakeisuusarviointiin. Vain erittäin painavista syistä voidaan päihtymys huomioida syyntakeisuutta alentavana seikkana.

YRITYS

Yrityksen rangaistavuus

Täytetystä rikoksesta on kysymys kun tunnusmerkistön mukainen teko on toteutunut. Kuitenkin jo aloitettu teko saattaa olla rangaistavaa yrityksenä. Yleensä yritykseen sovelletaan alennettua rangaistusasteikkoa. Rangaistavat yritykset rajoittuvat tahallisiin rikoksiin.

Teko on edennyt rangaistavan yrityksen asteelle, kun tekijä on aloittanut rikoksen tekemisen (tunnusmerkistön mukaisen täytäntöönpanotoimen) ja saanut aikaan vaaran rikoksen täyttymisestä, tai jos tällaista vaaraa ei aiheudu mutta vaaran syntymättä jääminen on johtunut vain satunnaisista syistä.

Täytäntöönpanotoimen aloittamista ei ole helppo määritellä ja se arvioidaankin rikoskohtaisesti. Nyrkkisääntönä voidaan pitää, että mitä lähempänä tunnusmerkistön toteutumista voidaan pitää, sen todennäköisemmin on kyseessä täytäntöönpanotoimen aloittaminen. Vaaralla tarkoitetaan konkreettista vaaraa eli rikoksen täyttymisen on oltava tosiasiallisesti käsillä. Satunnaisilla syillä viitataan puolestaan seikkoihin, jotka eivät ole tekijän vaikutuspiirissä, esim. varkausyrityksen keskeytyminen vartijan saapuessa paikalle.

Myös rikoksen valmistelu saattaa olla rangaistavaa. 1.8.2013 alkaen on eräiden vakavimpien rikosten valmistelu säädetty rangaistavaksi.

Kelvoton yritys

Kelvottomasta yrityksestä on kyse kun aiotun rikoksen seurauksen syntyminen on käytännössä mahdotonta. Teko ei olisi siis missään olosuhteissa voinut johtaa aiottuun tarkoitukseen ja tämä johtuu tekovälineestä tai teon kohteesta, esimerkiksi tarkoituksena surmata jo kuolleen oleva ihminen tai murtautuminen liikkeeseen, joka konkurssin vuoksi oli jo tyhjillään.

Yrityksestä luopuminen ja tehokas katuminen

Yrityksestä ei aina rangaista, jos tekijä vapaaehtoisesti luopuu yrityksestään tai estää sen seurauksen.

Yrityksestä luopumisesta on kyse, kun tekijä jo aloitettuaan täytäntöönpanotoimet, luopuu niistä eikä tunnusmerkistön mukainen teko toteudu kokonaisuudessaan. Esimerkiksi raiskaus edellyttää toisen sukupuoliyhteyteen pakottamista käyttämällä väkivaltaa tai sen uhkaa. Jos tekijä alkaa raiskaustarkoituksessa pahoinpidellä toista, mutta luopuukin jatkamasta rikostaan, ei häntä tuomita raiskauksen yrityksestä. Tai jos joku murtautuu liikkeeseen anastustarkoituksessa, mutta luopuukin anastamisesta, ei häntä tuomita varkauden yrityksestä.

Tehokas katuminen koskee vain seurausrikoksia eli joissa tunnusmerkistön mukaan vaaditaan erillinen seuraus. Tekijä on siis ryhtynyt täytäntöönpanotoimeen, mutta seuraus ei ole vielä syntynyt ja tekijä estää seurauksen syntymisen. Jos tapoaikeissa ollut henkilö puukottaa toista hengenvaarallisesti, mutta katuukin tekoaan ja hankkii uhrille apua ja uhri selviytyy, on kyseessä tehokas katuminen. Tällöin tekijää ei todennäköisesti tuomita tapon yrityksestä.

Tekijä on rangaistusvastuusta vapaa kuitenkin vain jos hän *vapaaehtoisesti* luopuu yrityksestään. Jos yritys keskeytyy tai seuraus estyy jonkun ulkopuolisen seikan, vaikka vartijan saapuessa paikalle, ei tätä säännöstä sovelleta. Tekijän motiiveihin ei tässä kiinnitetä huomiota vaan se voi olla itsekkäästi vaikkapa pelko kiinnijäämisen seurauksista.

Tekijä on kuitenkin rangaistusvastuussa jo täytettyjen osatekojen osalta. Raiskausesimerkissä on tekijä syyllistynyt pahoinpitelyyn. Jos liikkeeseen murtautunut on hajottanut vaikkapa ikkunan on hän syyllistynyt vahingontekoon ja tapoaikeissa ollut henkilö törkeään pahoinpitelyyn.

OSALLISUUS

Yleistä

Rikoslain säännökset ovat kirjoitettu yksikkömuotoon, ikään kuin rikoksentekijänä olisi aina vain yksi henkilö. Rikokseen voi kuitenkin osallistua useampi henkilö tavalla tai toisella. Yksin tekemisen lisäksi voi olla kyse rikoskumppanuudesta tai välillisestä tekemisestä. Tekoon voi osallistua muutoinkin kuin tekijävastuulla, jolloin puhutaan varsinaisesta osallisuudesta. Varsinainen osallisuus jakaantuu avunantoon ja yllytykseen.

Osallisten rikosoikeudellinen vastuu sidotaan päätekijän tekoon eli puhutaan aksessorisuusvaatimuksesta. Tämän mukaan avunantajan ja yllyttäjän rangaistavuus sidotaan päätekijän rankaisemiseen samasta teosta. Kuitenkin on mahdollista rangaista osallista vaikka päätekijää ei saataisikaan vastuuseen, esim. päätekijän rikosoikeudellisen vastuun puuttumisen vuoksi.

Rikoskumppanuus

Jos kaksi tai useampi henkilö yhdessä tekevät tahallisen rikoksen, rangaistaan kutakin rikoksen tekijänä eli kyse on rikoskumppaneista. Rikoskumppanuuden yleisenä vaatimuksena on yhteisymmärrys eli tekijät tietävät oman toimintansa yhdessä toisten toiminnan kanssa johtavan rikolliseen toimintaan. Yhteisymmärrys voi olla nimenomaista tai hiljaista eli ääneen lausumatonta. Jälkimmäisestä esimerkkinä pahoinpitelytilanne, jossa yksi seurueen jäsenistä ryhtyy pahoinpitelemään vastaantulijaa ja muut seurueen jäsenet liittyvät mitään lausumatta pahoinpitelyyn.

Rikoskumppanuuteen liittyy ongelma, mihin asti tekijänvastuu ulotetaan. Tämä korostuu erityisesti ns. yhdistetyissä rikoksissa. Yhdistetyillä rikoksilla tarkoitetaan rikosta, joissa tunnusmerkistö yhdistää tunnusmerkistöjä eri rikossäännöksistä. Raiskaus yhdistää pahoinpitelyn ja sukupuoliyhteyteen pakottamisen. Miten siis pitäisi suhtautua tilanteeseen, joissa vain toinen tekijöistä pahoinpitelee ja toinen pakottaa sukupuoliyhteyteen? Tässä tilanteessa lähdetään tekokohtaisesta arvioinnista ja vaikuttavana tekijänä on mm. osallisen vaikutus tunnusmerkistön toteutumiseen. Tilanteessa on mahdollista tuomita siis kumpikin tekijänä.

Toisinaan avunannon ja rikoskumppanuuden rajaa on vaikea määritellä. Oikeuskäytännössä on tuomittu henkilö törkeästä ryöstöstä varkaudesta tekijänä eikä vain avunantajana, vaikka hän ei ollut osallistunut täytäntöönpanotoimeen lainkaan. Hänen osallisuutensa rikoksen valmistelussa, avustamisessa autonkuljettajana ja myöhemmin rahojen jaossa katsottiin riittävän tekijävastuun toteutumiseen.

Välillinen tekeminen

Välillisellä tekemisellä tarkoitetaan tilannetta, jossa henkilö tekee tahallisen rikoksen välikappaletta käyttäen. Välikappale eli välitön tekijä on ikään kuin ”sätkynukke”, joka toimii ilman rikosoikeudellista vastuuta ja välillisen tekijän toiminta taustalla arvioidaan tekijävastuun mukaan. Välikappaletta ei voida rangaista rikoksesta syyntakeettomuuden, tahallisuuden puuttumisen tai muun rikosoikeudellisen vastuun poistavan perusteen vuoksi. Välillisenä tekijänä voidaan tuomita henkilö, joka yllyttää alle 15-vuotiaan tai muutoin syyntakeettoman tekemään rikoksen. Tahallisuuden puuttumisesta toimii esimerkkinä tilanne, jossa välitön tekijä käskee välikappaleen antamaan uhrille ruoka-annoksen eikä välikappale tiedä tämän sisältävän myrkyä.

Yllytys

Yllyttäminen tarkoittaa toisen tahallista taivuttamista tahalliseen rikokseen tai tahallisen rikoksen rangaistavaan yritykseen. Yllyttäjä tuomitaan kuten rikosentekijä edellyttäen, että päätekijä syyllistyy vähintään rangaistavaan yritykseen. Ankaruudeltaan yllytys vastaa siis tekijänvastuuta. Taustalla on ajatus siitä, että yllyttäjä on ikään kuin rikoksen henkinen alullepanija. Ilman yllyttäjää ei rikosta olisi tapahtunut.

Yllyttämisen edellytyksenä onkin, että yllytys saa tekijässä aikaan tekopäätöksen. Yllyttämisen tahallisuus vaatii yllyttäjän olevan myös jollain lailla tietoinen tekoajasta, paikasta ja tavasta sekä tietoinen oman toiminnan merkityksestä rikoksen teossa. Teon aksessorisuusvaatimuksen mukaan yllyttäjä vastaa vain siitä, mitä tekijä on tehnyt, vaikka hän olisi yllyttänyt enempäänkin. Jos yllyttäjä yllyttää päätekijää murhaan, mutta päätekijä vain pahoinpitelee uhrin, on yllyttäjä vastuussa vain pahoinpitelystä. Toisaalta yllyttäjä vastaa vain siitä mihin hän on yllyttänyt. Jos pahoinpitelyyn yllytetty päätekijä murhaakin uhrin, yllyttäjän vastuu rajoittuu myös tässä tilanteessa vain pahoinpitelyyn.

Ellei yllytys johda rikosentekopäätökseen, ei kyseessä ole rangaistava teko. Poikkeuksena tästä on rikoslaissa erikseen kriminalisoidut yllytysteot kuten yritetty yllytys perättömään lausumaan [tuomioistuimessa tai viranomaismenettelyssä] (RL 15:5§).

Avunanto

Avunannosta tuomitaan se, joka ennen rikosta tai sen aikana neuvoin, toimin tai muilla tavoin tahallaan auttaa toista tahallisen rikoksen tai tahallisen rikoksen rangaistavan yrityksen tekemisessä. Avunantajaa rangaistaan lievemmän rangaistusasteikon mukaan.

Avunanto voi olla fyysistä tai psyykkistä eli esimerkiksi rikospäätöksen tukeminen voidaan katsoa avunannoksi. Päätekijän teon on täytettävä kaikki rikosvastuun edellytykset eli tekijän teon on

katettava niin tunnusmerkistön mukaisuus kuin oikeudenvastaisuus ja syyllisyys. Päinvastoin kuin yllytys avunannon ei tarvitse olla rikoksen välttämätön edellytys. Avunantoon riittää rikokseen myötävaikuttaminen ja se, että se lisää rikoksen toteutumisen mahdollisuutta.

Lainsäädännös viittaa aktiiviseen tekemiseen, mutta avunantoon voi syyllistyä myös passiivisesti jättämällä tekemättä jotakin mikä helpottaa rikoksen tekoa. Samalla tavoin kuin yllytyksen osalta, on avunantajankin tunnettava teko pääosiltaan ja tiedostettava oman toimintansa vaikutus rikolliseen tekoon.

Muita osallisuusmuotoja

Vastuun kohdentamisessa on kyse tilanteista, joissa rikosoikeudelliseen vastuuseen ei saada henkilöä, jolla olisi ollut tosiasiallinen valta estää rikoksen toteutuminen. Laiminlyönnistä voidaan tuomita rangaistukseen vain henkilö, jolla olisi ollut velvollisuus estää jokin tapahtuma tai teko. Rikoslakiin ei sisälly yleistä säännöstä vastuun kohdentamisesta, mutta muutamissa laeissa on tätä koskevia säännöksiä. Osakeyhtiölain mukaan hallitus huolehtii yhtiön varainhoidon asianmukaisesta järjestämisestä. Osakeyhtiön toimitusjohtajalla on kuitenkin ensisijainen vastuu, mikäli yhtiöllä toimitusjohtaja on. Oikeuskäytännössä on todettu, että muodollinen asema ei ole aina ratkaisevaa vaan rikosvastuu arvioidaan todellisten valtasuhteiden mukaisesti. Tapauksessa KKO 2001:85 tuomittiin hallituksen puheenjohtaja kirjanpitorikoksesta, sillä hän oli jättänyt valvomatta kirjanpidon hoitamisen. Toimitusjohtajaa ei tuomittu. Tapauksessa KKO 1993:93 hallituksen jäsen (ja entinen puheenjohtaja) jätettiin tuomitsematta verorikkomukseen, sillä häntä oli estetty käymästä yhtiön tiloissa ja saamasta tietoa kirjanpidosta.

Oikeushenkilön puolesta toimiminen viittaa edustajan vastuuseen. Yhtiön edustaja voidaan tuomita tietyin edellytyksin rikoksesta, jossa tekijänä on itse yhtiö. Velallisen epärehellisyydestä voidaan siis tuomita yhtiön edustaja, vaikka velallisena olisikin yhtiö.